

ปรัชญากระบวนการ: วิทยาศาสตร์และศาสนา*

วรยุทธ ศรีวรกุล*

ตอนที่ 1

คำว่า “ปรัชญากระบวนการ” (Process Philosophy) ฟังดูแล้วอาจจะไม่คุ้นหูเมื่อเปรียบเทียบกับ “ปรัชญาวิเคราะห์” (Analytic Philosophy) และปรัชญายุโรป (Continental Philosophy)¹ เวลาได้ยินคำว่า “ปรัชญาวิเคราะห์” คนส่วนมากมักจะนึกถึงปรัชญาตามแนวอังกฤษและอเมริกา (Anglo-American Philosophy) ส่วนปรัชญายุโรปนั้นหลายคนนึกถึงแนวปรัชญาที่มีบ่อเกิดในประเทศเยอรมันและฝรั่งเศสตลอดจนประเทศอื่นๆ ยกเว้นอังกฤษ การแบ่งค่ายของปรัชญาตามบ่อเกิดทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวนั้น หลายคนอาจไม่ยอมรับ เพราะถือว่าปรัชญาตะวันตกนั้นเมื่อสืบสาวไล่เลียงก็หนีไม่พ้นปรัชญากรีก ถึงกับมีคำกล่าวถึงแม็เพลโตจะสิ้นชีวิตไปนานแล้ว แต่ว่าวิญญูณของเพลโตยังคงหลอกหลอนชาวตะวันตกเสมอมา ปรัชญากระบวนการก็ดูเหมือนหนีไม่พ้นจากข้อสังเกตดังกล่าว เพราะในโลกตะวันตกนั้นเราสามารถสืบสาวปรัชญากระบวนการไปถึงเฮราโคลตุส แต่หลังจากเฮราโคลตุสสิ้นชีวิตไปแล้ว แนวความคิดแบบกระบวนการดูเหมือนจะล้มหายตายจากโลกตะวันตก จนกระทั่งทฤษฎีวิวัฒนาการเริ่มแผ่อิทธิพลในยุโรปและอเมริกา แนวความคิดแบบกระบวนการจึงฟื้นคืนชีพอีกครั้งหนึ่งสำหรับโลกตะวันออกนั้น อาจกล่าวได้ว่าปรัชญาแทบ

ทุกสำนักยอมรับและคุ้นกับแนวความคิดแบบกระบวนการตั้งแต่ยุคโบราณ แต่ในที่นี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะแนวความคิดแบบกระบวนการของตะวันตกเท่านั้น

นักปรัชญาดังเช่นนิโคลัส เรสเซอร์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าในขณะที่ปรัชญาวิเคราะห์เน้นหนักในเรื่องของความรัดกุม ความชัดเจนและศาสตร์เชิงประจักษ์ ปรัชญายุโรปก็เน้นหนักในเรื่องคุณค่าและอรรถปริวรรตศาสตร์ ปรัชญากระบวนการคาบเกี่ยวระหว่างปรัชญาทั้งสองระบบดังกล่าวเพราะคำถาบบางอย่างเข้าข่ายปรัชญาวิเคราะห์ ในขณะที่บางอย่างเข้าข่ายปรัชญายุโรป เราอาจจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าปรัชญาวิเคราะห์โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นแบบกฏนิยม (Nomologicalism) ในขณะที่ปรัชญายุโรปมีลักษณะแบบประวัตินิยม (Historicism) กฏนิยมมุ่งแสวงหากฎหรือทฤษฎีมาอธิบายปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ต่างๆ ปรัชญาวิเคราะห์จึงมีลักษณะออกไปทางวิทยาศาสตร์หรืออย่างน้อยที่สุดก็กล่าวได้ว่าเป็นเพื่อนกับวิทยาศาสตร์ ส่วนประวัตินิยมนั้นมุ่งแสวงหาความเข้าใจชีวิตและคุณค่าจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการสืบสาวทางประวัติศาสตร์ได้ ปรัชญายุโรปโดยทั่วไปจึงมีลักษณะออกไปในทางศาสนา (ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่านักปรัชญายุโรปทุกคนยอมรับศาสนา) ปรัชญากระบวนการควรรวมกฏนิยมและประวัตินิยม

* บทความนำเสนอในงานอบรมวิชาการกลางปีของสมาคมปรัชญาและศาสนา จัดที่มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ระหว่างวันที่ 30 พฤษภาคม ถึง 1 มิถุนายน 2545

* ผศ.ดร. วรยุทธ ศรีวรกุล คณบดีคณะปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ

เข้าไปในระบบปรัชญากระบวนการจึงมีลักษณะแบบบูรณาการ กล่าวคือรวมทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนาเข้าไปในระบบเดียวกัน

ตอนที่ 2

คำถามที่อาจเกิดขึ้นในที่นี้ก็คือ (1) วิทยาศาสตร์และศาสนาสามารถไปด้วยกันได้หรือไม่ (2) วิทยาศาสตร์และศาสนาสามารถไปด้วยกันได้อย่างไร เราอาจแบ่งคนที่พยายามตอบคำถามออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มแรกตอบแต่เพียงคำถาม (1) แล้วไม่ตอบคำถาม (2) กลุ่มที่สองพยายามตอบทั้ง (1) และ (2) ปรัชญากระบวนการจัดอยู่ในกลุ่มที่สอง เพราะตอบทั้ง (1) และ (2) ดังนั้น เราจึงมักจะพบเห็นบ่อยๆ ว่านักปรัชญากระบวนการถกเถียงกับนักคิดกลุ่มแรกที่ตอบแต่เพียงคำถาม (1) อยู่เป็นประจำ สาเหตุที่นักคิดกลุ่มแรกตอบแต่เพียงคำถาม (1) และไม่ตอบคำถาม (2) เพราะคำตอบของพวกเขาออกมาในเชิงปฏิเสธ กล่าวคือวิทยาศาสตร์และศาสนาไม่สามารถไปด้วยกันได้ เมื่อไปด้วยกันไม่ได้ก็ไม่จำเป็นต้องตอบว่าไปด้วยกันได้อย่างไร

นักคิดกลุ่มแรกที่ตอบแต่เพียงคำถาม (1) อาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มที่สนับสนุนวิทยาศาสตร์กับกลุ่มที่สนับสนุนศาสนา ในที่นี้ผู้เขียนขอใช้คริสตศาสนาเป็นแม่แบบ เราอาจจะเรียกกลุ่มที่สนับสนุนวิทยาศาสตร์ว่า ชาววัตถุนิยมเชิงวิทยาศาสตร์ (Scientific Materialists) และเรียกกลุ่มที่สนับสนุนศาสนา(คริสต์) ว่าชาวตีความคัมภีร์ตามตัวอักษร (Biblical Liberalists)

วัตถุนิยมเชิงวิทยาศาสตร์หลายรูปแบบมีรากฐานอยู่บนแนวความคิดแบบเหตุวิสัย (Determinism) จักรกลนิยม (Mechanism) และลดทอนนิยม (Reductionism) ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ลดทอนนิยมเชิงญาณ

วิทยากับลดทอนนิยมเชิงอภิปรัชญา ลดทอนนิยมเชิงญาณวิทยาถือว่ากฎและทฤษฎีทั้งหมดในวิทยาศาสตร์โดยหลักการแล้วสามารถทอนลงเป็นกฎของฟิสิกส์และเคมี ส่วนลดทอนนิยมเชิงอภิปรัชญาถือว่าสิ่งต่างๆ ในโลกสามารถทอนลงเป็นอนุภาค กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทั้งหมดมีค่าเท่ากับผลรวมของส่วนย่อย ถ้าหากชาววัตถุนิยมเชิงวิทยาศาสตร์คิดตามเดอริคม์ที่ว่าศาสนาเป็นเพียงผลิตผลแห่งความจำเป็นทางสังคมหรือตามพรอยดท์ที่ว่าศาสนาเป็นแต่เพียงกลไกป้องกันตนเองทางจิตที่มนุษย์สร้างขึ้นมาแล้ว ศาสนาก็ไม่มีความหมายอะไรสำหรับพวกเขาเลย แต่ถ้าหากพวกเขาคิดว่าศาสนาเป็นสิ่งที่มีความหมาย เป็นสิ่งที่มีความหมาย พวกเขาจะรู้สึกคับข้องใจขึ้นมาทันที เพราะศาสนาไปกันไม่ได้กับวัตถุนิยมเชิงวิทยาศาสตร์ที่พวกเขายอมรับ

ในอีกด้านหนึ่ง บรรดานักตีความคัมภีร์ตามตัวอักษรถือว่าพระคัมภีร์ไบเบิลบรรจุความจริงที่พระเจ้าทรงเปิดเผยให้เห็นตามตัวอักษรที่ปรากฏ โดยไม่สนใจการตีความเชิงสัญลักษณ์ หรือตามรูปแบบวรรณกรรม คนเหล่านี้ถือว่า แนวความคิดใดก็ตามขัดกับข้อความตามตัวอักษรในคัมภีร์ แนวความคิดนั้นย่อมผิดและใช้ไม่ได้ กรณีของกาลิเลโอดูเหมือนจะเป็นตัวอย่างที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย อันที่จริงแล้ว กาลิเลโอเองก็ถือว่าพระเจ้าได้เปิดเผย พระองค์ทั้งใน "หนังสือธรรมชาติ" (The Book of Nature) และ "หนังสือคัมภีร์" (The Book of Scripture) ดังนั้น หนังสือทั้งสองชุดไม่สามารถขัดแย้งกันได้ เพราะต่างก็มาจากพระเจ้าด้วยกันทั้งคู่ ดังนั้น ในความรู้สึกของกาลิเลโอ เขามองไม่เห็นที่ศาสนาและวิทยาศาสตร์จะขัดแย้งกันตรงไหน สมเด็จพระสันตะปาปาจอห์นปอลที่ 2 ทรงเสียดพระทัยและตรัสขอโทษกรณีของกาลิเลโอ พระองค์ทรงเห็นด้วยกับ

กาลิเลโอในความเห็นที่เสนอว่า “ความเชื่อขัดแย้งกับเหตุผลไม่ได้”

ทั้งวัตถุนิยมเชิงวิทยาศาสตร์และการตีความคัมภีร์ตามตัวอักษรต่างก็เป็นแนวความคิดที่สุดโต่งด้วยกันทั้งคู่ ที่สำคัญคือทั้งสองฝ่ายต่างก็ถือว่าวิทยาศาสตร์และศาสนาล้วนพูดเรื่องเดียวกันจากแง่มุมอันเดียวกัน เมื่อต่างฝ่ายต่างคิดว่าความคิดของตนเองเท่านั้นที่เป็นเรื่องจริง จึงไม่มีที่ไว้ให้สำหรับอีกฝ่ายหนึ่ง ต่างฝ่ายต่างก็ใช้หลักวิธีคิดตามตรรกะของอริสโตเติล นั่นคือ “The Excluded Middle” ด้วยวิธีคิดแบบนี้ พวกเขาจำเป็นต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างวิทยาศาสตร์และศาสนาจะเลือกเอาทั้งสองอย่างไม่ได้

นักปรัชญากระบวนการมองเห็นว่าทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนาต่างก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความหมายด้วยกันทั้งคู่ ทำอย่างไรจึงจะทำให้ทั้งคู่ไปด้วยกันได้ ตรรกะตามแบบของอริสโตเติล หรือ วิธีคิดแบบ “Either...or” ดูเหมือนว่าไม่สามารถช่วยแก้ปัญหานี้ได้ ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าตรรกะแบบ “Either...or” ผิด แต่ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าตรรกะแบบ “Either...or” มีข้อจำกัด ไม่สามารถใช้ส่งเสริมแนวความคิดแบบบูรณาการได้ ถ้าหากนักปรัชญากระบวนการต้องการรวมศาสนาและวิทยาศาสตร์เข้าไว้ด้วยกันแล้วก็ต้องแสวงหาเครื่องมืออย่างอื่น

ตอนที่ 3

เมื่อพูดถึงปรัชญากระบวนการ หลายคนอาจจะนึกถึงเฮเกล ปีเตอร์ ซิงเกอร์² ได้สรุปแนวความคิดพื้นฐานของเฮเกลไว้ดังนี้:-

1) ความเป็นจริงเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์

2) วิธีทางที่กระบวนการนี้เปลี่ยนแปลงจะไปในเชิงวิภาษวิธี (Dialectical Method)

3) กระบวนการเปลี่ยนแปลงในเชิงวิภาษวิธีอันนี้มีเป้าหมายเฉพาะเจาะจง

4) เป้าหมายดังกล่าวคือสังคมที่ปลอดจากความขัดแย้ง

5) トラバโตที่เป้าหมายดังกล่าวยังไม่บรรลุถึงเราทั้งหลายก็ถูกสถาปนาให้ตกอยู่ในรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งของความแปลกแยก (Alienation)

มาร์กซ์ (Marx) ได้เจริญรอยตามแนวความคิดพื้นฐานของเฮเกลทุกประการ ต่างกันแต่เพียงนิยามของความเป็นจริง ความเป็นจริงสำหรับเฮเกลหมายถึงจิต ส่วนความเป็นจริงสำหรับมาร์กซ์นั้นหมายถึงสสาร เพราะเหตุที่ทั้งเฮเกลและมาร์กซ์ต่างก็ถือว่า “ความเป็นจริงเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์” เราจึงถือได้ว่า นักปรัชญาทั้งสองอยู่ในกลุ่มนักปรัชญากระบวนการเช่นเดียวกัน แต่ความเป็นจริงทั้งของเฮเกลและมาร์กซ์เป็นความเป็นจริงแบบชั่วคราว ในขณะที่เฮเกลถือว่า จิตมาก่อนสสาร มาร์กซ์ก็ถือว่าสสารมาก่อนจิต ความคิดเช่นนี้ย่อมแตกต่างจากความคิดของนักปรัชญากระบวนการดังเช่นไวท์เฮดและฮาร์ดชอร์น เพราะทั้งไวท์เฮดและฮาร์ดชอร์นต่างก็ถือว่าความเป็นจริงมีลักษณะเป็นสองชั่วเสมอ เพราะฉะนั้น ระหว่างจิตและสสารแล้วไม่มีอะไรมาก่อนมาหลัง แต่มาพร้อมกัน พระเจ้ากับโลกก็เช่นเดียวกัน ไม่มีใครมาก่อนมาหลังแต่มาพร้อมกัน

ตรรกวิทยาวิภาษวิธีของเฮเกลนั้นแตกต่างจากตรรกวิทยาของอริสโตเติล ในขณะที่หลักการพื้นฐานในตรรกวิทยาของอริสโตเติลเป็นแบบ “Either...or” ตรรกวิทยาวิภาษวิธีเป็นแบบ “Both...and” ดูเผินๆ แล้วอาจจะดูเหมือนว่าเราสามารถนำตรรกะแบบนี้มาบูรณาการศาสนาและ

วิทยาศาสตร์ให้เข้าด้วยกันได้ เพราะดูจากคำว่า "Both...and" แล้วย่อมมีพื้นที่ให้กับทั้งวิทยาศาสตร์และศาสนา ไม่เหมือนกับ "Either...or" ที่ต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง อันที่จริงแล้ว "Both...and" ของตรรกะวิชาวิธี มีลักษณะเป็นแบบสังเคราะห์ (Synthetical) กล่าวคือมีการรวมเข้าด้วยกันแล้วเกิดคุณภาพใหม่ขึ้นมา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อนำสีขาวมารวมกับสีดาก็จะได้สีเทา ที่นี้สมมติว่าศาสนาเป็นสีขาว วิทยาศาสตร์เป็นสีดำ เมื่อนำมารวมกันเข้าก็จะเกิดเป็นสีเทา ถ้าหากศาสนามีสัดส่วนมากกว่าก็จะเป็นสีเทาอ่อน ถ้าหากวิทยาศาสตร์มีสัดส่วนมากกว่าก็จะเป็นสีเทาแก่ เมื่อผลลัพธ์ออกมาเป็นเช่นนี้ย่อมไม่ใช้การบูรณาการแบบที่นักปรัชญากระบวนการกำลังแสวงหา ดังนั้น นักปรัชญากระบวนการจึงต้องมองหาเครื่องมืออย่างอื่นต่อไป

ตอนที่ 4

ไวท์เฮด (Alfred Whitehead) และ ฮาร์ทชอร์น (Charles Hartshorne) ถือว่าความเป็นจริงเป็นกระบวนการและความเป็นจริงมีลักษณะสองชั่วเสมอ ถึงแม้ว่านักปรัชญาทั้งสองท่านจะเรียกชื่อชั่วต่างกันก็ตาม แต่ก็หมายถึงสิ่งเดียวกัน ในขณะที่ไวท์เฮดเรียกชั่วหนึ่งว่าเป็น "conceptual" ฮาร์ทชอร์นเรียกชั่วนั้นว่า "abstract" ไวท์เฮดเรียกอีกชั่วหนึ่งว่า "actual" ฮาร์ทชอร์นเรียกว่า "concrete" ชั่ว "conceptual" เป็นชั่วที่ไม่อยู่ในเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนชั่ว "actual" นั้น อยู่ในเวลา ดังนั้น จึงตกอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเสมอ เพื่อที่จะเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้เขียนขอยกกฎไตรลักษณ์ข้อที่หนึ่งมาเป็นตัวอย่าง กฎไตรลักษณ์ข้อที่หนึ่งกล่าวว่า "ทุกสิ่งล้วนอนิจจัง" นักปรัชญากระบวนการจะถือว่าคำว่า "ทุกสิ่ง" ในที่นี้

หมายถึงทุกสิ่งที่เป็น "actual" ซึ่งอยู่ในเวลาและตกอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงไม่จริงยั่งยืน แต่โปรดสังเกตว่าตัวกฎไตรลักษณ์ข้อที่หนึ่งเองไม่เคยเปลี่ยนแปลง เพราะมันเป็นอกาลิโก กล่าวคือไม่อยู่ในเวลา ดังนั้นจึงถือได้ว่ากฎไตรลักษณ์ข้อที่หนึ่งมีลักษณะสองชั่ว ชั่วหนึ่งเป็น "actual" ส่วนอีกชั่วเป็น "conceptual"

ผู้เขียนขอยกอีกตัวอย่างหนึ่ง โดยส่วนตัวแล้ว ผู้เขียนถือว่าวัฒนธรรมและสังคมหมายถึง "entity" เดียวกัน ถ้าพูดถึงวัฒนธรรม เรากำลังพูดถึงด้านที่เป็น "conceptual" หรือ "abstract" แต่ถ้าหากพูดถึงสังคม เรากำลังพูดถึงด้านที่เป็น "actual" หรือ "concrete" ศาสนาและวิทยาศาสตร์ ในทัศนะของนักปรัชญากระบวนการก็สามารถบูรณาการกันได้ในการทำงานเดียวกันนี้ ศาสนาและวิทยาศาสตร์ศึกษาสิ่งเดียวกันแต่คนละชั่ว ศาสนาพูดถึงด้านที่เป็น "conceptual" หรือ "abstract" ซึ่งเป็นอกาลิโก ในขณะที่วิทยาศาสตร์พูดถึงด้านที่เป็น "actual" หรือ "concrete" ของสิ่งเดียวกันนั้น ตรรกะสำหรับความเป็นจริงซึ่งมีลักษณะสองชั่ว จึงมีลักษณะเป็น "Both...and" แต่เป็น "Both...and" ที่แตกต่างจากตรรกะแบบวิชาวิธี ในขณะที่ "Both...and" ของตรรกะแบบวิชาวิธีเป็น "synthesis" ตรรกะของปรัชญากระบวนการจะเป็นแบบ "complementarity" เหมือนดังหยินกับหยางของลัทธิเต๋า กล่าวคือทั้งสองชั่วมีความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างจำเป็น

สำหรับชาวกระบวนการแล้วมีความเห็นว่าพระเจ้ากับโลกรวมเป็น "entity" เดียวกัน ในขณะที่เทววิทยาและศาสนาศึกษาพระเจ้า วิทยาศาสตร์ศึกษาโลก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ศาสนาและเทววิทยา

ศึกษาถึงคุณค่าและแหล่งที่มาของคุณค่าวิทยาศาสตร์
ศึกษาถึงข้อเท็จจริงและแหล่งที่มาของข้อเท็จจริง แต่
คุณค่าและข้อเท็จจริงเป็นคนละขั้วของสิ่งเดียวกัน
ด้วยเหตุนี้วิทยาศาสตร์และศาสนาจึงไม่สามารถขัดแย้ง

กันได้โดยตามทัศนะของปรัชญากระบวนการ

Ut Unum Sint

เชิงอรรถ

¹ ปรัชญายุโรปอาจแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือหนึ่งจากปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology), อรรถิถาวนิยม (Existentialism) ถึงอรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) สองจากโครงสร้างนิยม (Structuralism) ถึงหลังโครงสร้างนิยม (Poststructuralism) และสามจากมาร์กซิสม์ (Marxism) ถึงทฤษฎีวิเคราะห์ (Critical Theory) เป็นต้น

² ดูบทสัมภาษณ์ของปีเตอร์ซิงเกอร์ ใน Bryan Magee, *The Great Philosophers: An Introduction to Western Philosophy* (Oxford: University Press, 1987), pp. 188–208.

หนังสือและบทความแนะนำให้อ่านเพิ่มเติม

Barbour, Ian. "Ways of Relating Science and Religion" in *Religion and the Natural Sciences*, ed. by James E. Huchingson. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers, 1993, pp. 6–34.

Birch, Charles. "The Postmodern Challenge to Biology" in *The Post-Modern Reader*, ed. by Charles Jencks. Singapore: Academy Editions, 1992, pp. 392–398.

Bohm, David. "Postmodern Science and a Postmodern World" in *The Post-Modern Reader*, ed. by Charles Jencks. Singapore: Academy Editions, 1992, pp. 383–391.

Cobb, John B. "Process Theology and Environmental Issues" in *Religion and the Natural Sciences*, ed. by James E. Huchingson. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers, 1993, pp. 365–373.

Cobb, John B. and David Ray Griffin. *Process Theology*. Philadelphia: The Westminster Press, 1976.

Einstein, Albert. "Science and Religion" in *Religion and the Natural Sciences*, ed. by James E. Huchingson. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers, 1993, pp. 148–152.

Goldsmith, Edward. "Gaia and Evolution" in *The Post-Modern Reader*, ed. by Charles Jencks. Singapore: Academy Editions, 1992, pp.399–408.

Griffin, David R. "Creativity and Postmodern Religion" in *The Post-Modern Reader*, ed. by Charles Jencks. Singapore: Academy Editions, 1992, pp. 373–382.

_____. "The Reenchantment of Science" in *The Post-Modern Reader*, ed. by Charles Jencks. Singapore: Academy Editions, 1992, pp. 354–372.